

A pénzügyi kimutatások görbe tükre

A csalások felderítése és megelőzése

Tudományos Diákköri Dolgozat

Szerző: Kiss Judit

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés.....	3
2.	Pénzügyi kimutatások és csalások.....	5
2.1.	A pénzügyi kimutatások célja	5
2.2.	Csaláshoz vezető tényezők	6
2.3.	Csalások a beszámolókbán	8
3.	A csalások CRIME elemzése	9
3.1.	Elkövetők.....	9
3.2.	Módszerek	10
3.3.	Csalásösztönzők	13
3.4.	A társaságok ellenőrzése	15
3.5.	A csalások eredménye	16
4.	A beszámolókbán elkövetett csalások	18
4.1.	Immateriális javak	18
4.2.	Készletek	19
4.3.	Vevők értékvesztése	21
4.4.	Céltartalékok	22
4.5.	Bevételek	24
4.6.	Bérköltségek.....	26
5.	Csalások felderítése és megakadályozása	27
5.1.	A belső ellenőrzéssel szembeni követelmények.....	27
5.2.	A könyvvizsgálóval szembeni követelmények.....	29
5.3.	Csaláskivizsgálók alkalmazása.....	30
6.	Következtetések.....	32
	Felhasznált források	34
	Szakcikk	34
	Internetes források.....	35
	Ábrák jegyzéke.....	36

1. Bevezetés

Dolgozatom témájának a pénzügyi kimutatásokban elkövetett csalások bemutatását, megelőzését és felderítését választottam. Megítélésem szerint a téma azért is aktuális, mert egyrészt az elmúlt tíz évben megnövekedett a csalás miatti vállalati bukások száma, másrészt pedig a gazdasági válság megnövelte a késztetést arra, hogy a tőzsdei célok elérése érdekében a vállalatok „kozmetikázzák” pénzügyi kimutatásaikat. A botrányok bebizonyították, hogy képesek átrendezni a gazdaságot és elbizonytalanítani az érdekelteket. Az eseményeket azonban nem lehet pusztán a pénzügyi kimutatásokkal kapcsolatos csalás fogalomkörére szűkíteni, ugyanis sokkal összetettebb, többszörösen összefüggő problémahalmazról van szó. A számviteli „hibázás” és a részvénytőzsi nyomás mellett a vállalati kormányzás, valamint az ellenőrzési szervek is közrejátszottak a világméretű bukásokban, mert nem hatékony működésük megnövelte a csalások kockázatait, kialakulását és csökkentette a felderítés valószínűségét.

Dolgozatom célja hármas:

1. Első célom, hogy ismertessem a csalások hátterét, valamint hogy osztályozzam és elemezzem a csalásokat azok tulajdonságai alapján.
2. Ezután bemutatom a vállalatok által alkalmazható eszköztárak néhány jelentősebb tételét, melyet a pénzügyi kimutatások torzítására használhatnak, illetve már ténylegesen használtak is.
3. Végül pedig az előző példák tükrében választ keresek arra, hogy hogyan lehet megtalálni a pénzügyi kimutatásokban elkövetett csalásokat, mely vállalati, illetve vállalaton kívüli erőforrások állnak ennek rendelkezésére, továbbá javaslatokat fogalmazok meg, hogy az ellenőrzések mely pontjait kell megerősíteni ahhoz, hogy a felderítések és a megelőzés hatékonyabban működjön.

Bevezetésként először bemutatom a pénzügyi kimutatások célját, és megbízhatóságuk fontosságát, majd a három csaláshoz vezető tényezőt (a motivációt, a lehetőséget és a racionalizálást).

A második fejezetben a csalásokat mutatom be részletesen az elkövetők, a módszerek, az ösztönzők, a társaságok ellenőrzése és a csalások végeredményeinek ismertetésével. Azért ezt a módszert választottam, mert az öt tényező által teljes körűen és átfogóan elemezni lehet

a pénzügyi kimutatásokban megjelenő csalásokat. Minden tényezőt gyakorlati példákkal egészíték ki az elemzés hatékonysága érdekében.

A harmadik részben a pénzügyi kimutatások azon sorait elemem ki, amelyekben gyakran elfordult csalás és manipuláció. Esetek segítségével bemutatom azt, hogy hogyan sikerült az elkövetőknek ezeket a tételeket eltorzítaniuk.

Mivel az esetek tanulmányozása során hiányosságokat fedeztem fel a könyvvizsgálati módszerek és a belső ellenőrzés területén, ezért az ötödik fejezetben a velük szembeni követelményeket részletezem, majd egy új szakterületet fogok bemutatni, amely hozzájárulhat a csalások megelőzéséhez és a felderítések valószínűségének növeléséhez.

2. Pénzügyi kimutatások és csalások

2.1. A pénzügyi kimutatások célja

A pénzügyi kimutatásokat a megbízható és valós összkép alapján kell összeállítani. Ez biztosítja a pénzügyi kimutatások azon tulajdonságát, hogy a piaci szereplők részére releváns, időszerű, pontos és széles körben használható információkat biztosítson az adott vállalat múltbeli teljesítményéről, és értékelhető képet mutasson a várható jövőbeli működésről és lehetőségekről. A pénzügyi kimutatások ezért a vállalati elemzések, a tőzsdei kutatások, a versenytárs-összehasonlítások alapvető elemei, és mint ilyenek, az alapvető számviteli elveknek való megfelelésük (megbízható és valós összkép vagy „true and fair view”) kritikus és központi tényező.

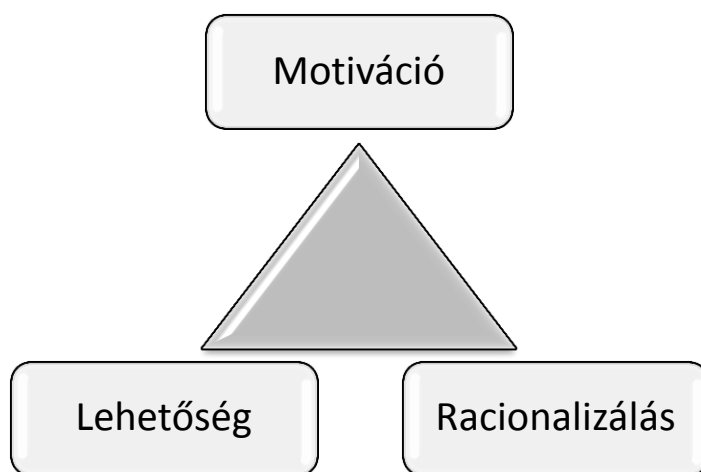
A vállalatok, a befektetők, a hitelezők, valamint az egyéb, külső és belső érdekhordozók ugyanis a beszámolók tartalmára alapozva hozzák meg pénzügyi és gazdasági döntéseiket. Egy befektető esetében például az adott társasággal kapcsolatban részvények vásárlása, megtartása, illetve értékesítése, egy hitelező szempontjából a hitelek minősítése és értékelése miatt elengedhetetlen a megbízható adatokra épülő pénzügyi kimutatások tartalmának ismerete.

Azonban a számos vállalati bukás, amely a pénzügyi kimutatások manipulálásából és a különböző pénzügyi csalásokból eredt, megingatta a világ bizalmát mind a beszámolók valóságtartalmában, mind a könyvvizsgáló szakma hitelességében és függetlenségében. A beszámolók megbízhatóságát ugyanis a különböző felhasználók az azokat hitelesítő emberek szakértelmében bízva fogadják el. Több jelentős vállalat beszámolóiról egymás után – relatív kis időközzel – derült ki, hogy jelentős hibákat, csalásokat tartalmaznak, emiatt a felhasználókban joggal vetődött fel a kérdés, hogy milyen alapon hozhatják meg – legtöbbször komoly pénzügyi következményekkel járó – döntéseiket. Ugyanis a csalásokkal nem fertőzött hírnevű társaságok is hasonló belső ellenőrzési rendszerrel, hasonló könyvvizsgáló céggel, mint ellenőrző szervvel, valamint hasonló vezetési struktúrával rendelkeznek, úgy ahogyan a csalások miatt csődbe ment társaságok. A korábban a felelős vállalatirányításba, az azt ellenőrző belső ellenőrzésbe, és még inkább a könyvvizsgálatba vetett hit megdőlni látszott, és ez a bizalom azóta is kérdés tárgya maradt a szakemberek körében.

Példának elég csak az Enron Co. – a világ talán legismertebb – bukását említeni, mely 2001-ben botrányozta meg az üzleti világot, és bizonyította be azt, hogy egy csalás miatti vállalati csőd képes „megszűnésre kényszeríteni” nem csak magát az elkövető társaságot, hanem annak könyvvizsgálóját is, a botrány ugyanis magával rántotta az Arthur Andersen, a korábban érinthetetlennek hitt Big Five könyvvizsgáló cégek egyikét.

2.2. Csaláshoz vezető tényezők

A csaláshoz vezető tényezők bemutatásánál Donald R. Cressey csalási kutató munkájára támaszkodom.¹ Ez alapján a csalási háromszög tényezői a motiváció, a lehetőség és a racionalizálás.

1. ábra: A Cressey-féle csalási háromszög

A motivációs tényezőt elemezve megállapítható, hogy a csalás gyakran valamilyen – külső vagy belső – nyomás eredménye. Az egyik legfőbb nyomóerő a piaci verseny, amely a befektetők elvárásainak teljesítéséért, és így – közvetve – azok pénzéért folyik. A vállalatok dinamikus piaci növekedését leggyakrabban a bevételek és hozamok növekedése, és nem a ráfordítások csökkenése jelzi. Az eredménymanipuláló tétel is többnyire a bevételek növelését célozzák meg.

További csaláshoz, illetve manipuláláshoz vezető motiváció lehet, ha a társaság vállalati részvényekkel jutalmazza a vezetőséget, illetve ha a javadalmazást a piaci teljesítményekhez köti. Ezekben az esetekben a vállalatvezetésnek érdekében áll az, hogy a részvényárfolyamok növekedjenek a vállalat növekvő – vagy legalábbis látszólag növekvő –

¹Európai Bizottság – Regionális Politikai Főbizottság: Csalási mutatók ismertetője

teljesítménye következtében. A részvényopciók alkalmazásának az a célja, hogy a menedzserek érdekei közelebb kerüljenek a tulajdonosi érdekekhez. Ezzel próbálják kiküszöbölni a megbízó-ügynök problémát.²

Amennyiben nem sikerül az eredmények növekvő tendenciáját fenntartani, előfordulhat, hogy a részvényárfolyamok zuhanásba kezdenek. Sok vállalat és döntéshozó választja ezért a könnyebbnek tűnő utat, és ha bár nem is tiszta eszközökkel, de a könyvekben végül jobb eredményt mutatnak ki. Ez természetesen – a nyilvánvaló szándékosság okán is – már a csalás kategóriájába esik.

A motiváción túl szükséges az, hogy a csalóknak lehetőségük legyen az elkövetésre. Ez jelenti a csalási háromszög második tényezőjét, mely leginkább abban az esetben áll fenn, ha a társaságnál nem működik megfelelő belső ellenőrzési rendszer – hiányzik a felügyelet, a rendszerellenőrzés, valamint a vezetői jóváhagyás –, ha a könyvvizsgáló munkája nem hatékony, és ha a vezetőség lehetőséget ad a belső kontrollok megkerülésére. Növeli a csalások lehetőségét az, ha a társaság szervezeti felépítése, tevékenysége, illetve IT rendszere túl összetett és túl bonyolult.³

A később bemutatandó példákból látható lesz az is, hogy a lehetőséget növeli az is, ha ugyan a belső, illetve külső ellenőrzési rendszerek fenn is állnak, de a vállalaton belül léteznek olyan tényezők – leginkább motivált felsővezetés –, amely képes kijátszani a felépített rendszerek elemeit azok ismerete által.

A csalási háromszög utolsó eleme a racionalizálás, amellyel az elkövető tettének helyességét magyarázza. Ez az elem visszavezethető a pszichológiában széles körben alkalmazott kognitív disszonancia fogalomkörére, ugyanis a csalások – még ha elszánt elkövetők is állnak mögöttük – komoly pszichológiai terhet jelentenek.⁴

A racionalizáció eszközei lehetnek a munkavállalók által saját maguk kihasználtságának érzete a vezetőség oldaláról, az elvárt és a tényleges juttatások közötti különbségek, illetve felsővezetői szinten a vállalati és az egyéni érdekek közötti ellentétek.⁵

² http://phd.lib.uni-corvinus.hu/165/1/csubak_tibor_krisztian.pdf, 2011.03.28.

³ http://kpmghu.lcc.ch/dbfetch/52616e646f6d49561756962270a6083c74ab1c778d2e76945f176b4b1743ffc5/bels_ellen_rz_s_s_csal_s_-_a_v_delem_utols_vonala.pdf, 2011.03.28., 3. dia

⁴ <http://www.kurt-akademia.hu/kepzesek/coach/tanaraink-tollabol/mero-laszlo-a-kognitiv-disszonancia/>, 2011.03.18.

⁵ http://kpmghu.lcc.ch/dbfetch/52616e646f6d49561756962270a6083c74ab1c778d2e76945f176b4b1743ffc5/bels_ellen_rz_s_s_csal_s_-_a_v_delem_utols_vonala.pdf, 2011. 03.28. 5. dia

2.3. Csalások a beszámolóokban

Hibák előfordulhatnak, ez alól nem kivétel a számvitel területe sem. A számviteli beszámolóokban azonosított hibás állítások véletlen hibákból és csalásokból egyaránt adódhatnak. Azonban érdemes tisztában lenni azzal, hogy hol végződik a hiba, és hol kezdődik a csalás területe. A kettőt a szándékosság választja el egymástól.⁶

A Btk. 318. § (1) alapján a csalások szándékosan elkövetett hibák, amelyek méltánytalan vagy illegális előny szerzését jelentik annak a félnek – legyen az a társaság irányításával megbízott személy, egy munkavállaló vagy egy harmadik fél – aki a csalást elkövette, és tévedésben tartja vagy kárt okoz a másik félnek.

A csalásnak két fajtáját lehet megkülönböztetni. Az egyik az eszközök elsikkasztása,⁷ amelyre Magyarországon a Btk. 317. § (1) hivatkozik, és azt jelenti, hogy valaki a rábízott dolgot jogtalanul eltulajdonítja, vagy azzal sajátjaként rendelkezik. Ennek ténye azért nehezen bizonyítható, mert az eszközöket vállalaton kívül álló személyek is eltulajdoníthatják. Ezért lehet gyakori az, hogy az eszköz eltűnését lopással magyarázzák, még akkor is, ha az egy sikkasztás tárgya volt. Leggyakrabban a pénzsikkasztás merül fel célként. Ekkor az elkövetők megpróbálják valamilyen módszerrel elfedni a pénzeszközök hiányát a pénzügyi kimutatásokban.

A csalások másik fajtája – amellyel bővebben foglalkozok – a hamis pénzügyi kimutatások összeállítása. Ebben az esetben gyakran figyelhető meg, hogy az eszközök és a bevételek felnagyításra, míg a kötelezettségek és a költségek lehetőség szerint – hamisan – csökkentésre kerülnek. Az ilyen típusú csalások kivitelezéséhez jól képzett elkövetőkre van szükség, akik a számviteli rendszerekkel, a vállalatirányítással, a belső ellenőrzéssel, sőt akár a könyvvizsgálati eljárásokkal is tisztában vannak.

⁶ Lukács J., 2007, Kreatív számvitel, Társadalom és Gazdaság 2007/29, 138. oldal

⁷ Rezaee Z., 2005., Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud, Critical perspective on accounting, 2005., 279. oldal

3. A csalások CRIME elemzése

A csalásokat öt jellemzőjük alapján lehet elemezni: elkövetők, módszerek, csalásösztönzők, a társaság ellenőrzése és a csalások eredményei. Az angol elnevezésű jellemzők kezdőbetűi – cooks, recipes, incentives, monitoring, end results – pont a CRIME – bűncselekmény – szót adják (Rezaee, 2002).⁸

C	•Cooks
R	•Recipes
I	•Incentives
M	•Monitoring
E	•End results

2. ábra: CRIME - A csalások Rezaee-féle jellemzői angolul

Az elemzésen túl a jellemzők értelmezése arra is rávilágít, hogy a társaságok ellenőrzésének kiemelt szerepe van a csalások megelőzésében és csökkentésében.

3.1. Elkövetők

Az elkövetőknek nagy szakmai tapasztalattal és jelentős ismeretekkel kell rendelkezniük a számukra sikeres elkövetés céljából, ezért a legtöbb esetben ügyvezetők, pénzügyi igazgatók, főkönyvelők vesznek részt a csalásokban. Több esetben is előfordult az, hogy az igazgatótanács tagjai, a belső ellenőrök, és esetleg a könyvvizsgálók is kapcsolódtak a csalásokhoz.⁹

Azért gyakori az, hogy a beszámoló-manipulációkat a magas beosztásúak követik el, mert ők azok, akik teljes körű ismeretekkel rendelkeznek az adott társaságról, akik felelősek a pénzügyi kimutatások összeállításáért, akik szakmailag teljesen felkészültek és ezért ismerik a törvényekben, illetve a vonatkozó standardokban rejlő kikapukat, amelyeket ki tudnak játszani. Ezeket a következőkkel támasztom alá:

⁸ Rezaee, Z. Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud című cikke alapján

⁹ Rezaee Z., 2005., Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud, Critical perspective on accounting, 2005., 280. oldal

A vezetőség képes olyan belső kontrollokat felállítani – belső ellenőrzés, felügyelő bizottság – amelyek tagjai nem függetlenek, így esetleges manipulációk esetén a belső ellenőrzési pontok nem jelzik a csalásokat. A vezetőség az, aki a rendszerellenőrzésért, illetve bizonyos döntések jóváhagyásáért felelős.

A könyvvizsgálók esetleges kérdéseire mind egy ügyvezető, mind egy főkönyvelő képes olyan félrevezető választ adni, amely a könyvvizsgáló számára hitelesnek, meggyőzőnek és akár logikusnak is tűnhet. Mivel az audit során felmerülő kérdésekkel, illetve magyarázatot követelő szokatlan változásokkal kapcsolatban a könyvvizsgáló az adott társaság vezetését keresi meg, ezért mód nyílhat a megtévesztés ezen módjára a csalással miatt felmerülő gyanúk eloszlatása végett. Fontos a könyvvizsgálók szakmai szkepticizmusa a társaságtól kapott válaszok tekintetében, illetve az, hogy az auditor a könyvvizsgálat során a módszertant helyesen válassza meg.

A számviteli politika összeállítása és az alkalmazott becslési módszerek megválasztása szintén a vezetőség feladata. A könyvvizsgálóknak ezért célszerű nem csak a beszámoló számadatait megvizsgálni, hanem a számviteli politika tartalmát is ellenőrizniük kell. Árulkodó jelek lehetnek a számviteli politika, illetve az egyéb módszerek indokolatlan megváltoztatása, illetve gyakori módosítása.

Érdemes a vezetőket és a döntéshozókat motiválni azért, hogy a társaságok csökkentsék a magas beosztásúak által elkövetett manipulációkat. Ezekre számos lehetőség van – többek között a vezetői premizálási rendszerek – amelyek nyomásai akár még komolyabb csalásokra is sarkallhatják az elkövetőket, ahogyan arról már a 2.2. részben szó volt.

3.2. Módszerek

A csalások módszereit ketté kell választani a csalások típusainak megfelelően. Ahogyan arról korábban is írtam, külön kell választani az eszközök elsikkasztása – leggyakrabban pénzsikkasztás –, illetve a jobb eredmény kimutatása miatti beszámoló-manipulációk során alkalmazott módszereket.

Pénz elsikkasztása esetén az elkövetőnek alaposan át kell gondolnia, hogy hogyan tudja a könyvelésben ezt megfelelően elfedni. A pénzeszköz csökkenésével szemben több, egymástól eltérő számla állhat, azonban azokat különböző valószínűséggel találhatja meg a könyvvizsgáló.

A mérlegben azért nem érdemes csalni, mert az a következő években is szem előtt marad, és a könyvvizsgáló felfedezheti a gyanús jeleket. Talán legegyszerűbb módja a sikkasztás elrejtésének – bár csalási tapasztalataim hiányában nehéz hiteles állítást tennem ez ügyben –, ha az elkövető az eredménykimutatás sorai között rejti el a pénzeszközök csökkenéséhez kapcsolódó tételeket.¹⁰ Az eladott áruk beszerzési értékét, illetve az anyagköltségeket nehezen tudja a könyvvizsgáló ellenőrizni, a tételek mennyisége és változatossága miatt.

Hasonló történt a KOSS Corp. esetében is (Ámon, 2010a). A pénzügyi igazgató a saját hitelkártyaszámlájára utalt a társaság bankszámlájáról, úgy hogy a csalást bevétel-csökkentő, illetve ELÁBÉ és adminisztratív költségeket növelő tételként rejtette el az eredménykimutatásban. A könyvvizsgálónak öt éven keresztül elkerülték a figyelmét ezek a tételek, mert a pénzügyi igazgató úgy sikkasztott, hogy az átutalt összegek nem voltak azonos nagyságúak és nem voltak kerek számok. Továbbá elkerülte a mérleg fordulónapjához közel lévő napokat, amelyek tételei nagy valószínűséggel kerülhettek volna az auditorok ellenőrzése alá. A pénzügyi igazgató öt üzleti év alatt összesen 31,4 milliárd dollárt sikkasztott. Ennek érdekessége az, hogy a 2008-2009. üzleti évben a mérlegfőösszeg 28,5 milliárd dollár, az árbevétel 38,2 milliárd dollár volt.¹¹ A csalásra úgy derült fény, hogy a hitelt nyújtó American Express biztonsági részlege figyelmeztette a társaságot a jelentős összegű átutalásokról, majd a társaság okleveles csaláskivizsgálók (CFE – Certified Fraud Examiner) alkalmazásával belső vizsgálatot indított.¹²

Egy másik eset a Crazy Eddie bevétel lefölozése.¹³ Az 1970-es években, amikor a csalás történt, még nem voltak fejlett IT rendszereket, hanem a társaságok pénztárgépeket használtak. A Crazy Eddie egyes boltjainak vezetői minden nap leadták a pénztárgépszalagokat a társaság igazgatójának, aki kiszámolta, hogy mekkora bevételt kell ahhoz kimutatni, hogy az fedezze a munkavállalók bérköltségét és a szállítói tartozásokat. Az ezen felüli részre alkalmazta a lefölozés módszerét (cash skimming), azaz eltitkolta és elsikkasztotta a bevételeket.¹⁴

¹⁰ Ámon G., 2010, Egy sikkasztás anatómiája, SZAKma, 2010. február, 61-62. oldal

¹¹ A KOSS Corp. mérlegfordulónapja június 30-án volt.

¹² Ámon G., 2010, Egy sikkasztás anatómiája, SZAKma, 2010. február, a cikk 1-2. oldala

¹³ A társaság 18 éven keresztül számtalan csalást követett el. A későbbiekben további csalásokat mutatok be, amelyeket a Crazy Eddie társaság követett el.

¹⁴ Ámon G., 2010., Egy örült (crazy) történet, SZAKma, 2010. április, 1-2. oldal

A jobb eredmények bemutatása érdekében az eredménynövelő tételek eltúlzása és az eredménycsökkentő tételek minél kisebb értéken való kimutatása lehet az elkövetők módszere. Ez úgy érhető el, hogy a bevételek növelése és a ráfordítások csökkentése történik meg, a mérlegben pedig célszerű az eszközöket felül-, míg a kötelezettségeket alulbecsülni a jobb vállalati kép bemutatása miatt. Az esetek döntő többségében ezek a jelenségek figyelhetők meg, azonban vannak vállalatok, amelyek a manipulációt egy gyengébb eredmény kimutatására használják.

A Crazy Eddie társaságnál eredménymanipuláció is történt, a sikkasztáson túl. A társaság tőzsdén kívánta értékesíteni a részvényeit, de az eredménye a bevétel lefölözése miatt nagyon alacsony volt, ezért megpróbálta azt feltűnés nélkül felnagyítani. A társaság jelentős rejtett bevétellel rendelkezett, amit azért nem mutathatott ki azonnal, mert a valós és a meghamisított eredmény között akkora különbség volt, hogy a befektetők azt érzékelték volna a történetekből, hogy a társaság hirtelen eredmény-manipulációt hajtott végre. Ennek az érdekessége az, hogy a befektetők a valós eredményeket vélték volna hamisak.

A Crazy Eddie a csalás abbahagyására a 3-2-1 módszert alkalmazta, amely azt jelentette, hogy a bevétel lefölözését fokozatosan csökkentették. Az évek során 3, 2-2,5, 1,5 majd kevesebb, mint 1 millió dollárt sikkasztottak el. A befektetők egy dinamikus növekedést láttak, ezért a társaság tőzsdére való bevezetése és részesedéseinek értékesítése végül sikeres lett.

3. ábra: A Crazy Eddie társaság tényleges és látszólagos nyeresége az 1980-1983. közötti időszakban (millió dollárban)

Forrás: Ámon (2010): Egy őrült (crazy) történet, SZAKma 2010/4

Az eredménytényezők időbeli mozgása módosíthatja a tárgyévi eredményt, vagy felkészülést jelenthet a következő évben kívánt látszólagos növekedés kimutatására. Tárgyévi eredmény növelése érdekében például korai kiszámlázások jelenhetnek meg a fordulónaphoz közel. Azonban ha egyik évről a másikra egy dinamikus növekedést akar kimutatni egy társaság, akkor célszerű a tárgyév eredményét leszorítani, és az eredménynövelő tételeket a következő évben kimutatni.¹⁵

Továbbá jellemző lehet még a fiktív számlák és a fiktív események "beemelése". Az eredménynövelő hatású események könyvelése az úgynevezett „window dressing” szempontjából fontos, az eredménycsökkentő hatású tételeknek pedig adóelkerülés vagy az adócsalás a céljuk.

3.3. Csalásösztönzők

A 2.2 részben Donald R. Cressey csalási háromszögében bemutatott motivációk lehetnek a vállalatot vagy az egyént csalásra ösztönző tényezők, ezért külön kell kezelni a kettőt.

A vállalatot a piaci erők, a részvénytőzsi nyomás, a befektetői és hitelezői elvárások ösztönözhetik az eredmények manipulálására. A társaságok mind befektetői, mind hitelezői elvárásokat kénytelenek teljesíteni, és azok elérése érdekében a valós teljesítmények elégtelensége esetén fordulhatnak a csalás különböző módszereihez. További ösztönző egy társaság számára az, ha be akar lépni a tőzsdére, illetve ha a tőzsdéről való kizárás lehetősége merül fel. Az új részvények kibocsátása is motivációs hatású lehet, amely akkor lehet sikeres a vállalat szempontjából, ha magas árfolyamon képes azokat értékesíteni. Érdemes ezért a részvénytőzsi felé dinamikus növekedést mutatnia.¹⁶

Az egyéni motivációk között szerepel elsősorban a presztízs, amely a menedzserek számára fontos tényező. A jobb vállalati eredmények hatására tudnak magasabb pozíciókba kerülni, amelyért meg is tesznek mindent. Amikor az egyéni motivációk a vállalattal fonódnak össze, akkor a menedzserek és a vállalat irányítóinak legfontosabb célja az, hogy a vállalat piaci helyzetét megerősítsék. Nehéz szétválasztani a motivációkat, mert azok egymást felerősítve kapcsolódnak össze.

¹⁵ Ámon G., 2010., Egy őrült (crazy) történet, SZAKma, 2010. április, 2. oldal

¹⁶ Rezaee Z., 2005., Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud, Critical perspective on accounting, 2005., 282. oldal

Richard Fuld, aki a Lehman Brothers vezérigazgatója volt, 40 év alatt hatalmas karriert ért el a társaságnál. 1969-ben még kötvénykereskedőként dolgozott, de az 1990-es években már a társaság vezérigazgatója lett.

A Lehman Brothers olcsó hitelből finanszírozta a jelentős felvásárlásokat. A vezérigazgató annak ellenére döntött a tőkeáttételes felvásárlások mellett, hogy azok magas kockázatokat hordoztak magukban. Már a 2008. üzleti év elején is jelentős fedezett hitellel rendelkezett a társaság, amelyet ezen lépések csak tovább növeltek. Képtelen volt fizetni a Barclays Plc.-vel és a Bank of America Corp.-pal szembeni kötelezettségeit. Az egyetlen lehetséges hitelezője a Koreai Fejlesztési Bank lett volna, amely az eredetileg 22 dolláros piaci áron ígért részvényvásárlását egy hónappal később 8 dollárra módosította. 2008. szeptember elején végül megghiúsult az üzlet. A társaság adósságainak rendezése közel lehetetlenné vált, ezért hitelezői elfordultak tőle. Egy brit bank 5 dolláros áron felvásárolta volna a részvényeit, abban az esetben, ha a Lehman Brothers kiszervezte volna a kockázatos eszközeit speciális célú egységekbe (Special Purpose Entity – SPE). Az amerikai pénzügyminisztérium garanciavállalása hiányában ez az üzlet sem valósulhatott meg. Végül 2008. szeptember 15-én a Lehman Brothers csődöt jelentett, mely az egész világon végigterjedő válságot indított el.¹⁷

A Lehman Brothers volt vezérigazgatójáról nehéz megállapítani, hogy mikor jött el az a pillanat, amikor nem a saját karrierje számított neki, hanem már presztízsnak tartotta azt, hogy a vállalata egyre hatalmasabb legyen. Ami biztos, hogy a Lehman tevékenysége nyomán olyan piaci folyamatok vették kezdetüket, amihez foghatót az 1929-33-as gazdasági világválság óta nem láttak a pénzügyi szakértők.

A piaci nyomás alatt lévő társaságok esetében sokkal nagyobb a valószínűsége egy esetleges csalás elkövetésének. Ennyi év után is felmerülhet a kérdés, hogy vajon az Enron esetleg csak a nyomás hatására próbálta-e meg elrejteni a hibáit és keveredett egyre komolyabb csalásba.

¹⁷ <http://www.vg.hu/velemeney/a-lehman-brothers-tundoklese-es-bukasa-259954> , 2011.03.28.

3.4. A társaságok ellenőrzése

A vállalati bukások oka lehetett az, hogy nem működött hatékonyan a belső ellenőrzés és a független könyvvizsgálat. A KOSS Corp. esetében, ahogyan már bemutatásra került, a pénzügyi igazgató a saját hitelkártyaszámlájára utalt át pénzt a társaság bankszámlájáról. Ez bizonyítja azt, hogy a vállalatnál nem működött hatékony belső ellenőrzési rendszer. Nem volt vezetőségi ellenőrzés (a pénzügyi igazgató önállóan utalhatott, úgy, hogy más vezetőségi tagnak nem kellett azt jóváhagynia), nem voltak olyan kontrollpontok, amelyek kiszűrték volna a fiktív események könyvelését.

A csalások kialakulásának kockázatát növeli az, hogy a könyvvizsgálati eljárások nagyon standardizáltak. A Crazy Eddie társaság egyik csalási eszköze pont a könyvvizsgálati eljárások kiismerésére támaszkodott. Az egyik vezetőségi tag megszerezte a könyvvizsgálói képesítést, és annál a cégnél végezte el a szakmai gyakorlatát, amely a Crazy Eddie társaságot auditálta. Megismerte a könyvvizsgálati eljárási módszereket, és tapasztalatokat szerzett a lényegességi határ megállapítása területén. A társaság így képes lett a könyvvizsgálat ellenőrzési pontjai között elrejtetni a csalások tényeit.¹⁸

Gyakran felmerül az a kérdés, hogy megbízhatóbb-e egy Big4 cég a többi könyvvizsgálóval szemben. Mivel a nagy könyvvizsgáló cégek jelentős munkaerővel rendelkeznek, ezért magasabb a csalások felderítésének esélye, mint más könyvvizsgáló cégek vagy egyéni könyvvizsgálók esetén. Hátrányként kell kiemelni azt, hogy az asszisztensek nagy része még kevés szakmai tapasztalattal rendelkezik, ezért kisebb a valószínűsége, hogy észreveszik a hibákat, mint a gyakorlottabb könyvvizsgálók.¹⁹

Többek között az Enron, a WorldCom, a Waste Management, Tyco International olyan társaságok voltak, amelyeket – akkor még – Big5 cégek könyvvizsgáltak, mégis sikerült csalniuk. Az Arthur Andersen megszűnésével a Big5 is megszűnt, ami Big4 elnevezésre változott. A jelenleg is működő négy nagy könyvvizsgáló cég átvette az Arthur Andersen munkavállalóinak és ügyfeleinek jelentős részét.

¹⁸ Ámon G., 2010., Egy őrült (crazy) történet, SZAKma, 2010. április, 1. oldal

¹⁹ Rezaee Z., 2005., Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud, Critical perspective on accounting, 2005., 285. oldal

3.5. A csalások eredménye

A csalások eredménye a vállalatok esetében leggyakrabban a törvénysértés és a befektetői bizalom elvesztése miatt csőddel jár együtt. Előfordul olyan végkimenet is, amikor a társaság csak a tőzsdéről kerül kivezetésre, de ebben az esetben is jelentős befektetőket veszíthet el a további bizalom hiánya miatt.

Az elkövetők a vállalati büntetés alapján elbocsátással, vállalati részvényeik elvesztésével szembesülhetnek. Komolyabb és súlyosabb ügyekben a csalók törvényi büntetést kapnak, többek között vagyonekobjást és szabadságvesztést.²⁰

A társaságokat ellenőrző könyvvizsgálók hírnevük romlását szenvedik el, illetve a legtöbb esetben pénzbírságok megfizetésére kötelezik őket. A könyvvizsgáló cégek kényszerű megszűnéséhez vezethet az, ha olyan társaságnak adnak tiszta jelentést, amely csalásokat követett el. Ez történt az Arthur Andersenel az Enron, majd a WorldCom csalás miatti bukása után.

Az Enron az 1990-es évek közepéig dinamikusan növekvő vállalat volt a folyamatos felvásárlásai és tevékenységeinek diverzifikációja miatt. 1995-től megkezdte az internetes kereskedelmet, mely megnövelte a részvényárakat is. A társaság tovább akart terjeszkedni, azonban az eredményei romlani kezdtek. Azért, hogy ezeket a befektetők ne érzékeljék, a kockázatos eszközeit kiszervezte, de a speciális célú egységek (SPE) létrehozását nem indokolta meg. Az Enron ellen eljárás indult az SPE-k miatt. A befektetők bizalmatlanná váltak, és a részvényárfolyamok zuhanni kezdtek. Az árfolyamok csökkenése, valamint a felhalmozott jelentős mértékű adósság hatására az Enron 2001. december 2-án csődeljárást kért. Ezzel kapcsolatban vizsgálat indult, mely feltárta, hogy a társaság pénzügyi kimutatásaiban manipulációkat követett el: egyrészt a kockázatos és veszteségtermelő eszközeit kiszervezte a speciális célú egységekbe (SPE), másrészt az eszközök átadásán cash flow növekedést mutatott ki. A 2002 januárjában indult büntetőeljárás megállapította, hogy a társaság súlyos csalásokat követett el, amellyel megtévesztette a befektetőit.²¹

Az Enron csalásain túl az Arthur Andersen könyvvizsgálói is hibáztak. Beismerték azt, hogy a könyvvizsgálatok során észlelték annak kockázatát, hogy az Enron információkat tart vissza, azonban ezt a problémát mégsem kezelték. Az amerikai igazságügyi minisztérium vádat emelt az Arthur Andersen ellen, mert az megsemmisítette az Enron auditálásához kapcsolódó dokumentumok jelentős részét, ezzel akadályoztatva az igazságszolgáltatási

²⁰ Rezaee Z., 2005., Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud, Critical perspective on accounting, 2005., 285-286. oldal

²¹ http://www.hetek.hu/uzlet/200201/enron_csod_bukas_felulrol, 2011.03.28.

eljárást. A könyvvizsgáló cég ügyfelei bizalmatlanná váltak, ezért többen közülük a 2002. üzleti évben új könyvvizsgálót választottak.²²

Az Arthur Andersen megsértette a könyvvizsgálói függetlenséget, mert az 1990-es évek közepétől a könyvvizsgáló cég az audit mellett, belső ellenőrzést is vállalt az Enronnál. A belső ellenőrzésért kapott díj a 2000. üzleti évben 27 millió dollár volt, míg a könyvvizsgálati díj csak 25 millió dollár volt.²³

A Crazy Eddie társaság csalásaira is fény derült, úgy hogy a tulajdonosok feljelentették egymást. A Crazy Eddie egy családi vállalkozás volt, azonban 1987-ben a család két részre szakadt, és a család egyik része feljelentette a másikat az amerikai tőzsdefelügyeletnél. Ekkor nyomozás indult a vállalat ellen, de végül a csalásokra akkor derült fény, amikor a társaságot felvásárolták. Az új menedzsment ellenőrzést végzett, majd pert indított a volt vezetőség ellen, amelynek során pénzbírságot szabtak ki, valamint az egyik vezetőségi tagot több évi börtönbüntetésre ítélték. További érdekesség az, hogy a Crazy Eddie társaság volt tulajdonosa a börtönből való kiszabadulása után a fehérgalléros bűnözés megelőzését segíti szakértőként.²⁴

²² http://www.hetek.hu/uzlet/200201/enron_csod_bukas_felulrol, 2011.03.28.

²³ http://www.hetek.hu/uzlet/200201/enron_csod_bukas_felulrol, 2011.03.28.

²⁴ Ámon G., 2010., Egy őrült (crazy) történet, SZAKma, 2010. április, 1., 8. oldal

4. A beszámolókból elkövetett csalások

Az emberi leleményesség határtalan, és ezt bizonyítja az a sok eset is, amely a beszámolók manipulációjáról már eddig kiderült. Megítélésem szerint a számviteli csalások területén ugyanúgy megfigyelhető az innováció, ahogyan az élet minden más területén.

Az eredményt két irányba lehet torzítani. A pozitív irányba történő manipuláció főleg a befektetők várakozások elérése, illetve a vezetőségi javadalmazási rendszerek miatt fordul elő. A negatív irányú torzítás pedig leggyakrabban a sikkasztások és az adóelkerülések miatt jelentkezik.

Pozitív irányú torzítás a tárgyévi eredmény tekintetében a bevételek előrehozása, a költségek elhalasztása a következő évre, a fiktív bevételek elszámolása, az egyszeri tételek alkalmazása, illetve a tartalékokkal való manipuláció segítségével valósulhat meg.

Öt főbb területet emeltem ki a számviteli beszámolókból, amelyeknél gyakran figyelhető meg manipulációs viselkedés.

4.1. Immateriális javak

Az immateriális javak azért képezhetik manipuláció alapját, mert a mérlegben ezek azok az eszközök, amelyek a kézzelfoghatóság hiányában nehezen azonosíthatók, mivel főleg csak írásos dokumentumként léteznek (például a szabadalmak). Továbbá nehéz azt a tényt teljesen biztosan kezelni, hogy a vállalatok értékét növelő mérlegen kívüli tételek – ügyfélkapcsolatok, márkaérték, know-how – bizonyos esetekben beemelhetők a mérlegbe. Bár sem a magyar számviteli törvény, sem az IFRS-ek, sem a US GAAP nem engedélyezi ezen belső előállítású vagyoni értékű jogok kimutatását a mérlegben, vásárlás esetén mégis lehetőség nyílik ezek mérlegbe emelésére.

Azoknak a tételeknek – például márkanevek, know-how-k –, amelyeknek nincs aktív piacuk, jellemzően a múltbeli tranzakciók adatainak figyelembe vételével, valamint cash flow alapú nettó jelenérték számítással határozható meg a bekerülési értékük. A becslések miatt nem határozható meg pontos könyv szerinti érték, amely együtt jár a bizonytalansággal, ezért lehetőséget nyújt a manipulációra. Ezekben az esetekben legtöbbször a kellő hozzáértés, a megfelelő információk hiánya, valamint a rendszerint hosszú, akár több száz oldalas értékelési tanulmányok értelmezése jelentheti a manipuláció felderítésének akadályát.

Az immateriális javakon belül az üzleti vagy cégérték kezelése jelenthet további manipulációs lehetőségeket, mert az IFRS-ek szerint goodwill értékvesztési tesztet kell elvégezni legalább évente, amely becsléseken és megítéléseken alapul. Egy társaságnál fordult elő az az eset, hogy a társaság optimista volt a goodwill értékével szemben, ezért nem képzett rá értékvesztést, azonban a könyvvizsgáló becslései szerint az szükséges lett volna.

A könyvvizsgálók számításai alapján a társaságnak több millió dollár értékvesztést kellett volna elszámolni, amelynek tényét közölték a vezetőséggel. A vezetőség a könyvvizsgálók túl sok hibafeltárásával nem értette egyet és a további üzleti kapcsolatok megtartására hivatkozva arra kérték a könyvvizsgálókat, hogy csökkentsék a feltárt hibák számát. Végül a könyvvizsgálók olyan kalkulációt állítottak fel, amellyel még éppen alá tudták támasztani azt, hogy a társaságnál nem szükséges a goodwillre értékvesztést elszámolni.

4.2. Készletek

A készletek esetében számtalan lehetőség nyílik a manipulációkra, ugyanis a készletek értékelésére a Számviteli törvény és a nemzetközi standardok csak keretjellegű szabályokat adnak. Azonban a manipulációkon túl előfordulhatnak jelentős csalások, illetve sikkasztások a mérleg ezen tételeit tekintve.

A készletekkel való manipuláció nem csak a készletek értékének módosításában fontos, hanem az eredményre gyakorolt hatása miatt is – az eladott áruk beszerzési értéke és anyagköltség tételekkel való kapcsolatuk okán. Előfordult már olyan eset, hogy egy társaság a valóságostól magasabb készletállományt mutatott be, azért hogy megnövelje az üzleti év eredményét.

A Crazy Eddie társaság azért növelte a készletek záró állományát, hogy az eredményét pozitív irányban tudja manipulálni. Az ELÁBÉ-t úgy számította ki, hogy a nyitó készlethez hozzáadta a beszerzések összegét és kivonta a zárókészlet értékét. A megnövelt zárókészlet állomány csökkentette az ELÁBÉ-t és növelte az eredményt. Ezt azért nem azonosította a könyvvizsgáló, mert az ELÁBÉ csak néhány százalékkal változott.²⁵

²⁵ Ámon G., 2010., Egy őrült (crazy) történet, SZAKma, 2010. április, a cikk 3. oldala

Az 1985. üzleti év adatai			
Megnevezés	Könyvelt	Tényleges	Változás (%)
Készletek	26.543	24.543	+8,1
ELÁBÉ	103.421	105.421	-1,9
Adózás és nyugdíjalapképzés előtti nyereség	13.163	11.163	+17,9

4. ábra: A Crazy Eddie társaság könyvelt és tényleges készletállománya és eredménykimutatás-részlete a 1985. üzleti évben (ezer dollárban); Forrás: Ámon (2010): Egy őrült (crazy) történet

A készletek záró állományának meghamisítása a következő üzleti év eredményét csökkentti a manipulált összeggel, mert a készletek nyitó állományát nem lehet manipulálni, annak meg kell egyeznie a készletek előző évi záró állományával. A csalónak óvatosságnak kell lennie ezzel az elkövetési módszerrel, mert ha egy üzleti évben játszik a készletek értékével, nő a valószínűsége annak, hogy a következő évben is csálnia kell.²⁶

Az AICPA (American Institute of Certificated Public Accountants) tanulmányt készített arról, hogy a készletekkel kapcsolatban milyen csalási technikák fordultak elő eddig a gyakorlatban. Azért, hogy a könyvvizsgáló a leltározás során ne vegye észre a leltárhíányt a leltárvázhoz képest, gyakran merül fel, hogy a folyékony halmazállapotú készleteket felhígítják, a dobozban raktározottak közé üres dobozokat rejtenek, vagy szeméttel töltik meg a dobozokat. További lehetőség, hogy magas oszlopokban helyezik el a dobozokat, mely oszlopok közepe üres marad, valamint a hatalmas kúpokban lévő anyagok – például homok, szén – alá valamilyen emelőt rejtenek, így a kúp közepe szintén üres marad.²⁷

A Crazy Eddie társaságnál a leltározás meghamisítását úgy fedték el a könyvvizsgálók elől, hogy a társaság munkavállalói „készségesen” segítettek a könyvvizsgálóknak leellenőrizni azt, hogy minden készlet rendben van-e, valamint felajánlották, hogy majd ők felmásznak a magasabban lévő készleteket megnézni. Ez a könyvvizsgálók felelőtlensége volt, mert kényelmességi szempontok miatt nem a saját szemükkal győződtek meg a leltár valódiságáról. Módszerűk volt még az is, hogy megfigyelték, hogy a könyvvizsgáló mely raktárakat, illetve boltokat nem leltározta és azok esetében meghamisították a leltárvázakat. Az is a könyvvizsgálók munkájának hiányossága, hogy nem ellenőrizték a társaság összes boltját.

²⁶ Ámon G., 2010., Egy őrült (crazy) történet, SZAKma, 2010. április, a cikk 3. oldala

²⁷ Lukács J., 2007, Kreatív számvitel, Társadalom és Gazdaság 2007/29, 140. oldal

Lehetséges csalási mód az is, amikor az egyik raktárból a másikba szállítják át a készleteket. Egy olajcég könyvvizsgálatánál történt meg, hogy a könyvvizsgálóknak a több emelet magas tartályokban lévő olajtermékek mennyiségét kellett ellenőrizniük. Amíg az auditorok átmentek a vizsgált tartálytól a következő tartályig, addig a társaság átszivattyúzta oda a folyadékot.

Gyakran előfordul, hogy az úton lévő készleteket mindkét raktárban leltárba veszik, esetleg a már értékesített készleteket nem vezetik ki a leltárból. Mindkét esetben a zárókészlet állomány magasabb lesz a valóságostól.

A konszignációs raktárakban való készleteket is jól lehet manipulálni a másik féllel történő egyeztetés után, illetve egyes esetekben akár a konszignációs partnerrel közvetlenül együttműködve is.

Összefoglalva érzékelhetjük, hogy a készletek jelentős számú és különböző kifinomultságú módszereket rejtenek a csalások elkövetésére. A leleplezés sok esetben körültekintő munka esetén is nehézkes lehet.

4.3. Vevők értékvesztése

A Szt. 55. § (1) alapján az üzleti év mérlegfordulónapján fennálló vevőkkel szembeni követelésekre értékvesztést kell elszámolni – mérlegkészítés időpontjában rendelkezésre álló információk alapján - amennyiben a követelés várhatóan megtérülő összege tartósan és jelentősen alacsonyabb, mint a követelés könyv szerinti értéke.

A törvényben meghatározottak manipulációs pontjai: a meglévő információk kezelése, valamint a tartósság és jelentőség meghatározása. A mérlegkészítés időpontjában ismert információk alapján javasolt értékvesztés képzése, amennyiben a vevőkkel szembeni követelés fizetési határideje lejárt, csőd- vagy felszámolási eljárás indult ellene, a felszámoló által kiadott jelentések alapján vagy a vevő rossz vagyoni állapota miatt a pénzügyi teljesítés valószínűsége csökkent. Az információk nem lehetnek teljes körűek, mert a társaság nem vizsgálja meg minden vevőjének pénzügyi és működési helyzetét. Ezt használhatják ki a társaságok az értékvesztésekkel történő manipuláció esetén. A könyvvizsgáló nem tudhatja, hogy mely információk birtokában van az ellenőrzött társaság. Ez kiemelten igaz akkor, ha a társaság visszatartja azokat a dokumentumokat, amelyek a vevői követelésekre elszámolandó értékvesztést igazolná. A könyvvizsgálók – módszertanuk alapján – nem vizsgálják meg

tételesen a vevői követeléseket, ezért nem tudják minden partnerre pontosan megállapítani annak pénzügyi és működési helyzetét, ahogyan a társaságok sem. Amennyiben a vizsgált társaság által értékvesztésként megállapított összeg és a könyvvizsgálók vevői korosító lista alapján történő becslései nem tartalmaznak lényeges eltérést, a könyvvizsgáló elfogadja az ellenőrzés alatt lévő társaság álláspontját.

Ahhoz, hogy a társaság ebben a témakörben csalni tudjon, figyelemmel kell lennie arra, hogy ezt a módszert csak azokra a vevői követelésekre alkalmazza, amelyek értéke nem haladja meg a könyvvizsgálók lényegességi küszöbét. Mivel a könyvvizsgálók nem változtatnak a módszertanon, illetve a lényegességi küszöb meghatározására lehet találni ajánlásokat akár a világhálón is, ezért az ügyfelek meg tudják becsülni, hogy a könyvvizsgálók mely érték fölött vizsgálják a tételeket.

Amennyiben egy társaság a következő évi eredményét kívánja javítani, akkor megteheti azt, hogy a tárgyévben elszámolt értékvesztéseket nem írja vissza. Például nem számolják el a mérlegkészítés időpontjáig beérkezett azon vevői követeléseket, amelyekre értékvesztést számoltak el. A partnerrel való jó üzleti kapcsolat esetén elképzelhető akár az is, hogy a társaság értesíti a vevőjét, hogy a fennálló követelését majd egy meghatározott időpont után rendezze. A vevő a társaság kérését többek között azért teljesíti, mert számára ez fizetési haladékot jelent, a pénzüsszeggel pedig szabadon rendelkezhet a pénzügyi rendezés időpontjáig.

4.4. Céltartalékok

A céltartalékokat kezelése jelentős bizonytalanságokat hordoz magában, mert a társaságok megítélésén és becslésein múlik az, hogy képeznek-e az adott évben céltartalékot vagy sem, illetve, hogy mekkora értékben. A céltartalékoknak nincs olyan analitikájuk, mint a tárgyi eszközöknek, amely darabbal és értékkel mutatja be a tételeket, ezért a könyvvizsgálat során nagyon nehéz az ellenőrzésük. A könyvvizsgálók a céltartalékok képzését, felhasználását és annak indoklását vizsgálják.

A társaságok vezetőinek érvelései és a könyvvizsgálók szakmai szkepticizmusa kerül ütköztetésre, és általában a meggyőzőbb érvelések eredményeképpen alakul ki végül a céltartalékok beszámolóban való szerepeltetése, illetve értéke. Ezen tételek vizsgálatánál nehéz helyzetben van a könyvvizsgáló, ugyanis bizonyos körülményeket csak maga a társaság

tud szakszerűen megítélni, a könyvvizsgáló pedig csak az elhangzottak alapján értékelhet és becsléseket alkalmazhat.

Mivel a céltartalékok képzése megítélés kérdése, ezért a gyakorlatban is eltérést jelenthet az egyes társaságokat tekintve akár az is, hogy a menedzsment mióta irányítja a társaságot. Egy új vezetőség az újonnan kapott felelősség miatt óvatosságból magasabb céltartalékot képezhet, mint egy régi vezetőség, amely maximális optimizmussal tekint a társaságra.

A céltartalékok állományán túl azt is érdemes megvizsgálni az egyes üzleti éveket tekintve, hogy mely évek azok, amelyek nettó céltartalék képzést, és melyek azok, amelyek nettó céltartalék feloldást mutatnak. Ez az a pont a beszámolóban, amely a manipuláció egyik jele lehet, mert a céltartalékok képzésével és feloldásával eredménymódosító hatást lehet elérni.

Szokatlan jelként lehet azt kezelni, hogy ha az egyik évben jelentős céltartalék képzés történt, míg a következő évben a céltartalékok feloldása volt a jellemző. Ha az értékek jelentősek, akkor érdemes lehet megvizsgálni azt, hogy a céltartalékok képzése az első évben mikor történt, illetve azt is, hogy a vezetőségi bónuszokat milyen rendszer alapján számítja a társaság. Külön megfigyelendő tételekként lehet kezelni a céltartalékokat, ha a vezetőség javadalmazási rendszere a tárgyévi eredményhez kötött. Továbbá, ha a céltartalékok képzése jellemzően az év végéhez közel történt meg, mert a javadalmazási feltételek nem teljesülése esetén elképzelhető az, hogy egy úgynevezett „tartalékolás” kezdődik meg, mely a következő évi feltételek biztos teljesülésének alapja lehet. Ha a céltartalékok képzésének indoklása nem teljes mértékben függ össze a gazdasági körülményekkel és a reális tényekkel, akkor az is gyanús jelként értelmezhető.

A Crazy Eddie társaság esetében – amely a csalások lehető legszélesebb palettáját mutatta be működése során – azért került sor céltartalék képzésére, mert a társaság a 1986. üzleti évben olyan sokat csalt, hogy még a tervezett manipulált eredményt is lényegesen felülmúlta. A túl magas eredmény miatt – hivatkozva az óvatosság elvére – céltartalékot képzett, amelynek indoklását a könyvvizsgáló elfogadta. A Crazy Eddie társaság külső szemmel egy jól működő vállalkozásnak tűnt, talán ezért fogadta el a könyvvizsgáló a céltartalék képzés magyarázatát, ezáltal figyelmen kívül hagyva a szakmai szkepticizmus követelményét. Fel kellett volna merülnie annak a kérdésnek, hogy egy dinamikusan növekvő társaság miért képez hirtelen céltartalékot óvatossági szempontokból.²⁸

²⁸ Ámon G., 2010., Egy őrült (crazy) történet, SZAKma, 2010. április, a cikk 5. oldala

A tartalékokkal való manipulációt alkalmazta a Microsoft is az 1994-1998 közötti időszakban, amikor összesen hét tartalékszámítást hozott létre, amelyek segítségével mindig úgy változtatta az eredményt, ahogy abban a negyedévben éppen szükséges volt. Magas eredmény esetén tartalékokat képzett, amelyeket felhasznált a gyengébben teljesítő időszakokban.²⁹

Jellemzően a magyar társaságoknál a végkielégítés, a korengedményes nyugdij, illetve a függő kötelezettségek miatt képeznek céltartalékot. A legnagyobb magyar társaságokat megvizsgálva arra az eredményre jutottam, hogy a céltartalékok állománya a mérlegfőösszeghez viszonyítva 2-5% körül mozog. Ez a Richter Gedeonnál 19,50 milliárd Ft-ot, míg a MOL-nál 131,8 milliárd Ft-ot jelent. A céltartalékok állományának 5%-a a Richter Gedeonnál közel 10 millió Ft, míg a MOL-nál 6,6 milliárd Ft, melyek a mérlegfőösszeghez viszonyítva még az 1%-ot sem érik el. A céltartalékok állományának 10%-a, amely a mérlegfőösszeghez viszonyítva 0,2-0,5% elhanyagolható, azonban forintban nézve jelentős értéket jelent. A céltartalékok között akár ezen társaságok esetében is százmillió forintos nagyságrendű tételek kerülhetnek – főként a külső – ellenőrzés hatókörén kívül.

4.5. Bevételek

A bevételekkel való manipuláció és csalás három lehetséges módszerét mutatom be: az időbeli mozgatást, a fiktív tételek és az egyszeri események elszámolását. További manipulációként pedig a bevétel csoportok, valamint a vállalati részlegek közötti átcsoportosítást azonosítom.³⁰

Bevételek előrehozása történt a Xerox-nál, amikor a társaság hosszú távú lízingként kezelte a bérbe adott eszközeit. A US GAAP előírási szerint a hosszú távú lízing esetén már az első évben el kell számolni a bevételeket, míg bérleti díjak esetén csak az adott évre vonatkozó bevételt lehet elszámolni. A csalás azért nem derült ki időben, mert a társaságot

²⁹ Szász E., 2010., A vállalati teljesítmény torzított kimutatásának számviteli, etikai, vállalatkezelési és tőkepiaci aspektusai, Doktori értekezés, 2010., 43. oldal

³⁰ Szász E., 2010., A vállalati teljesítmény torzított kimutatásának számviteli, etikai, vállalatkezelési és tőkepiaci aspektusai, Doktori értekezés, 2010., 20-23. oldal

könyvvizsgáló cég ugyan észlelte a téves kezelést – a hosszú partnerkapcsolatuk és a Xerox-nál végzett egyéb könyvvizsgálati szolgáltatások miatt – nem kezelte azt.³¹

A fiktív bevételek elszámolásánál alkalmazott módszer az imitált értékesítés, amelyről vagy tud a vevő vagy nem. Ha a társaság jó üzleti kapcsolatban van a vevőjével, akkor köthetnek egy olyan megállapodást, amely szerint a tárgyévben elszámolják az értékesítést, majd a társaság a következő évben visszaveszi a manipuláció miatt értékesített készleteket.

A rosszabb eset az, amikor a társaság megtéveszti a vevőjét, és annak tudta nélkül értékesíti számára a készleteket. Ezt a módszert alkalmazta egy magyar társaság is, amikor az ügyfelével elhitette azt, hogy át akarja alakítani az értékesítési struktúráját, és a továbbiakban nagykereskedelemmel kíván foglalkozni. A vevőjének azt tanácsolta, hogy vásároljon jelentős mennyiségű készletet és váljon a területi értékesítőjévé, amelyért a következő üzleti évben bónuszban fog részesülni. A vevő szkepticizmus hiányában valóban nagy mennyiségű készletet vásárolt, amellyel megnövelte a társaság tárgyévi eredményét. A következő évben a társaság bejelentette, hogy a nagykereskedelmi tervét nem tudja megvalósítani és nem áll módjában visszavásárolni a készleteket.

Egyszeri manipulációs tételek azért kerülhetnek be a beszámolóba, mert a társaság az adott üzleti évben jelentősen alacsonyabb eredményt ért el, mint az azt megelőző években, és mint a következő évektől elvárt teljesítmény. Ezért fordulhat elő az, hogy a társaság megpróbálja elkerülni az eredmények volatilitását egy eseti eredmény-manipuláció segítségével.

Negatív irányú torzításként a bevételek következő időszakra való halasztását, a költségek tárgyidőszakra való előrehozását lehet kiemelni.

A társaságok továbbá tudnak manipulálni az eredménytényezők közötti átcsoportosításokkal is. Erre az IBM eszközértékesítését lehet példaként értelmezni. Az egyszeri eseményt a társaság nem rendkívüli, eseti eredményként kezelte, hanem beállította azt, mint működési bevételt növelő tétel. Az eseti gazdasági események ilyen formában történő kezelése általában azért következik be, mert a társaság értékelése vagy a vezetőségi bónuszrendszer a működési eredményt vagy az EBITDA-t veszi alapul a pénzügyi műveleteket és a rendkívüli eseményeket is tartalmazó adózás előtti eredmény helyett.

³¹ <http://www.scribd.com/doc/27707397/Corporate-and-Accounting-Scandals-Ethics-XEROX-Paper> , 2011.03.28.

Azoknál a társaságoknál, amelyek több divízióval rendelkeznek, a vezetők az adott divízió eredményétől függően jogosultak a bónuszokra. Egy magyar társaságnál fordult elő, hogy az egyik részleg vezetője átcsoportosította a költségeket egy másik divízióra.

Ahhoz, hogy ez kivitelezhető legyen, több személynek tudnia kell a manipuláció menetéről, amely megnöveli a csalás felderítésének esélyét.

4.6. Bérköltségek

A munkavállalókkal kapcsolatban számos probléma merül fel, főleg a bérek elszámolásával kapcsolatban.

Gyakran előforduló eset – leginkább az élők munkát magas adóterhekkel sújtó országok esetében –, hogy a munkavállalók bérét nem bérszámfejtéssel számolják el, hanem olyan személyeket alkalmaz a társaság, akik számlaképesek, és különböző megfoghatatlan szolgáltatásokat tudnak számlázni. Ezek általában a marketingtevékenységek, az ügyvédi és műszaki tanácsadási szolgáltatások, a piackutatási eljárások, melyeket teljesítésigazolással alá lehet támasztani, de az nehezen bizonyítható, hogy a tevékenységeket valóban elvégezték.

További lehetséges manipuláció a munkavállalókkal kapcsolatban a fiktív munkaerő számára történő bérszámfejtés. Ennek lehet oka az eredménycsökkentés vagy a foglalkoztatás révén kapott támogatás. Érdekes esetként megemlíthető, hogy egy társaság főkönyvelője fiktív munkavállalóknak számfejtett bért, amelyet saját magának fizetett ki. Az eset jelentős ideig azért maradhatott felderítetlenül, mert a cég jellemzően távol-keleti munkásokat alkalmazott, akiket a cég alkalmazottai, ellenőrei nem tudtak egymástól megkülönböztetni. Az eset végül egy rutin könyvvizsgálati eljárás során derült ki, amikor több munkavállalót nem tudtak beazonosítani – lévén nem is léteztek.

5. Csalások felderítése és megakadályozása

Az előző fejezetben olyan pénzügyi kimutatás sorokat ismertettem, amelyeken eredménymanipuláció könnyen elképzelhető, illetve konkrét esetekben meg is valósult. Az esetek tanulmányozása során világossá vált, hogy ezek a csalások legtöbbször azért következhetnek be, mert az ellenőrzési szervek nem voltak hatékonyak.

Sok esetben a gondosan eltervezett és megvalósított csalásokat nehéz felfedezni, mert az elkövetők többször magas szintű szakmai háttérrel rendelkeztek (ahogyan a Crazy Eddie társaságnál is történt). Nyilvánvalóan a legtöbb esetben igaz, hogy a csalás eltervezése, kivitelezése és a csalás eredményeinek vizsgálata az elkövetők részéről jelentős időráfordítást igényel. Ezzel szemben az ellenőrzési rendszereknek – akár belsőről, akár külsőről beszélünk – ennél jóval rövidebb időtávban kell, hogy megtalálják a csalásokat. A felfedezést hozhatja egy nem megfelelő tranzakció ellenőrzésre történő kiválasztása, de a legjobb megoldás mindenképpen az lenne, ha a csalások megtalálására megfelelő eszköztár, illetve személyi állomány állna az ellenőrzési szervek rendelkezésére.

A következőkben a belső ellenőrzéssel és a könyvvizsgálókkal szemben azonosítottam olyan kritikus pontokat, amelyeket célszerűnek látok erősíteni a csalások hatékonyabb megelőzése és felfedezése végett.

5. ábra - A csalások kialakulását csökkentő, felderítésének esélyét növelő rendszer bemutatása

5.1. A belső ellenőrzéssel szembeni követelmények

A nem megfelelő belső ellenőrzési rendszerek, ahogyan azt az esetekkel alátámasztottam, képesek növelni a csalások számát és mértékét.

A vezetéssel megbízott személyek feladatkörébe tartozik az, hogy a társaság tulajdonosai és egyéb érintettjei érdekének védelmét szolgálják, valamint bizonyosságot nyújtsanak nekik az üzleti célok elérésével kapcsolatban, ezért gondoskodniuk kell a társaságot fenyegető kockázatok megelőzéséről, észleléséről és kivizsgálásáról.

A csalásokat a társaságon belüli kontrollok – a folyamatokba épített ellenőrzés és a vezetői ellenőrző tevékenységek – megfelelő megtervezésével és végrehajtásával lehet megelőzni.

Az irányítással megbízott személyek ellenőrző tevékenységeinek többek között a vezetői jóváhagyásból (aláírási jog gyakorlása), a felügyelet és átvizsgálásból (értekezletek tartása, munkavállalók beszámoltatása, helyszíni ellenőrzések) kell állniuk. További felelősségük az, hogy a társaság feladatait elkülönítsék azért, hogy azok könnyen ellenőrizhetők legyenek, illetve, hogy gondoskodjanak a társaságon belüli információáramlás gyorsaságáról és pontosságáról. Mivel az ő felelősségük a tulajdonosok érdekképvisellete, ezért a társaság ellenőrzését saját kezükben kell tartaniuk, a belső ellenőröknek pedig kiemelten kell ellenőrizniük az irányítással megbízott személyeket, azok visszaélési kockázatainak csökkentése miatt.

A folyamatokba épített ellenőrzésnek az egész társaságot át kell fognia, és biztosítania kell a szabályozottságot, a működés megbízhatóságát, valamint az információk megfelelő áramlását. A belső ellenőröknek tesztelniük kell a társaság folyamatba épített ellenőrzési pontjait, és amennyiben azt állapítják meg, hogy a kontrollok hiányosak, javaslatot kell tenniük a módosításra.

A belső ellenőrzés akkor tekinthető hatékonynak, ha annak tagjai függetlenek és objektívek a társaságot tekintve. Fontos az, hogy szakmailag felkészültek és tapasztaltak legyenek, mert ők azok, akik először észlelhetik a csalásokat.

Azon módszertani gyengeségükön kell javítaniuk, hogy tartsák szem előtt a csalási kockázatot, és amennyiben arra utaló jelet észlelnek, azonnal tegyék meg a szükséges lépéseket.

Elsősorban a folyamatok megfelelőségét és kockázatmentességét támasztják alá, nem jellemző, hogy csalások feltárására irányuló adatbányászatot vagy adatelemzést alkalmaznának. Gyakran előfordul az, hogy a vizsgálataik egyértelmű következtetések nélkül zárulnak le, hivatkozva a rendelkezésre álló információk hiányára. Az a probléma az ellenőrökkel, hogy úgy érzékelik, hogy nem tudják felderíteni a csalásokat, ezért nem is a

felderítéssel összhangban állítják össze a vizsgálati eljárásukat.³² Szemléletváltásra lenne szükség ennek a nehézségnek a megoldására miatt.

Veszélyes pont a belső ellenőrök esetében a megvesztegethetőség. Ezt a társaságok úgy tudnák teljes mértékben megszüntetni – amelyre egyéb gazdasági érdekek miatt valószínűleg nem fog sor kerülni –, hogy a belső ellenőröknek olyan magas díjat fizetnének, hogy azoknak ne álljon érdekükben a különböző megvesztegetések elfogadása.

5.2. A könyvvizsgálóval szembeni követelmények

A könyvvizsgálók célja a tulajdonosok érdekeinek képviselése azáltal, hogy független jelentést készítenek arról, hogy a társaság pénzügyi kimutatásai valós és megbízható képet mutatnak-e be.

Azonban a könyvvizsgáló mégsem lehet teljes mértékben független az ellenőrzött társaságtól, mert a díjazásába sokszor a társaság menedzsmentjének is beleszólása lehet. A nemzetközi cégcsoportok leányvállalatainak könyvvizsgálata rendszerint központi szinten kerül meghatározásra, sok esetben a díjazással együtt, de ezen esetekben az anyavállalat könyvvizsgálatánál vetődhet fel – akár hatványozottan is – az előbb említett kérdés.

A befektetők számára a pénzügyi kimutatások ellenőrzésével szemben magasabb szintű bizonyosságot lehetne elérni, ha az állam fizetné a társaságok kötelező könyvvizsgálatát. Ennek lenne ugyan realitás alapja, mégis csak egy utópisztikus elképzelés, mert nem lenne rá pénzügyi keret az állami költségvetésekben a jelenlegi helyzet szerint.

A könyvvizsgálók egyre gyakrabban vállalnak egyéb könyvvizsgáló tevékenységeket az általuk ellenőrzött társaságoknál. A könyvvizsgálók függetlenségének megőrzéséhez elengedhetetlen lenne az, hogy ne vállalják az ilyen szolgáltatások nyújtását.

A befektetők az elkészített pénzügyi kimutatásokból nyernek információt, de azokat a vezetéssel megbízott személyek állítják össze. Továbbá ők a felelősek azokért a döntésekért, amelyek hatással vannak a beszámolók elkészítésére. Az aszimmetrikus információk miatt merül fel, hogy a vezetéssel megbízott személyek bizonyos információkat torzíthatnak vagy akár el is titkolhatnak. A könyvvizsgálóknak ezt a kockázatot kezelniük kell. Az a probléma

³² Ámon G., 2011., KOSS-sikkasztás: a hogyanok, SZAKma, 2011. március, a cikk 4. oldala

merül fel az információkkal kapcsolatban, hogy a társaság ugyan aláírja a teljességi nyilatkozatot, de az még nem bizonyítja elegendően azt, hogy valóban minden releváns információt a könyvvizsgálók rendelkezésére bocsájt. A könyvvizsgálóknak is, ahogyan a belső ellenőröknek vizsgálniuk kell a vezetéssel megbízott személyeket.

A könyvvizsgálócégek a minőségüket úgy tudnák növelni, ha szakmailag tapasztalt asszisztenseket alkalmaznának, amely szinte kivitelezhetetlen. Nem megfelelő az, hogy a munkába álláskor még gyakorlattal nem rendelkező munkatársakat alkalmaznak. Meg kellene követelni a könyvvizsgáló asszisztensektől azt, hogy az auditálás előtt könyvelési gyakorlatot végezzenek.

A könyvvizsgálati eljárások módszerének részeit érdemes lenne évente változtatni, azért hogy az ügyfél ne ismerje ki a folyamatokat. A csalási kockázatokat csökkentené, ha a könyvvizsgáló a lényegességi küszöb alatti tételekről is kérne információt, mert az ügyfél ebben az esetben nem tudná kiszámítani azt, hogy mekkora az a határ, amely alatt az auditor nem vizsgálja a tételeket.

A csalók elkövetési módszerei gyorsabban változnak, mint a könyvvizsgálati eljárások. A könyvvizsgálóknak tanulniuk kell az elkövetett csalások után azonosított könyvvizsgálati mulasztásokból és hiányosságokból, és olyan módszereket kell kidolgozniuk, amellyel egy lépéssel a csalók elé kerülhetnek, megakadályozva a pénzügyi kimutatások torzításait.

5.3. Csaláskivizsgálók alkalmazása

A csalások számának megnövekedése miatt a társaságok egyre nagyobb igényt tartanak a csaláskivizsgálóra is, akik célja a csalások felderítése és megakadályozása. Ezen túlmenően gyakran azért alkalmazzák őket, hogy építsenek be a társaság ellenőrző rendszerébe olyan kontroll pontokat, amelyek a csalások kockázatát csökkentik.

Amennyiben egy társaság könyvvizsgálója csalási kockázatot azonosít, érdemes csaláskivizsgálót alkalmaznia. A csaláskivizsgálók más szemszögből közelítik meg a felmerülő csalási kockázatokat, mert azt tartják szem előtt, hogy a pénzügyi beszámolók állításai (lehetnek) hamisak, míg a könyvvizsgálók azt feltételezik és támasztják alá, hogy az

állítások igazak. A könyvvizsgálók úgy ellenőrzik a pénzügyi kimutatások egyes pontjait, hogy nem állítják fel a csalás-hipotézist, ezért nem biztos, hogy tudják azonosítani a csalás jeleinek fontosságát és összefüggését.³³

Ezen túlmenően fontos különbség a két szakterület között, hogy a csaláskivizsgálók nem alkalmaznak lényegességi küszöböt, tehát minden hamis állítást kezelnek, nem csak azokat, amelyek a beszámoló szempontjából lényegesek.

Bár ugyanazt a beszámolót vizsgálják a csaláskivizsgálók is, mégis nagyobb a valószínűsége, hogy megtalálják a szándékosan felmerült hibákat, mert céljuk ezeknek a hibáknak a keresése, és ilyen szemléletben végzik el az ellenőrzést.

³³ Zombori Gyula Magyar Könyvvizsgálói Kamara XVI. Országos Szakmai Konferenciáján (Eger, 2008. szeptember 5.) elhangzott előadása alapján

6. Következtetések

Elemzésem alapján a csalásokat rendszerint magas beosztásúak követik el, mert ők azok, akik kompetensek a pénzügyi kimutatások összeállításában. A módszerek bemutatása során külön azonosítottam a pénzsikkasztás miatti fiktív tételek elrejtését a pénzügyi kimutatásokban, valamint a jobb eredmények elérése miatti manipulációkat. Különválasztottam a csalások vállalati motivációit (például részvénytörzsi nyomás) és egyéni motivációit (például vezetőségi bónusz elnyerése). A csalás miatt csődbe ment társaságok eseteinek tanulmányozása során megállapítottam azt, hogy hiányosságokat lehetett azonosítani az ellenőrzések területén. Azt gondolom, hogy ez a legfontosabb pontja és következtetése a csalások és manipulációk elemzésének. Ezekre a hiányosságokra kerestem hatékonyságnövelő módszereket az ötödik fejezetben.

A csalások megelőzésének, felderítésének és megakadályozásának kulcsfontosságú követelménye a hatékony ellenőrzési rendszerek kiépítése. Az ellenőrzési rendszerek összetevőiként a belső ellenőrzési rendszereket (vezetői ellenőrzési tevékenységek, belső ellenőrzés), a független könyvvizsgálatot, valamint a csaláskivizsgálók szerepét azonosítottam. A belső ellenőröket és a könyvvizsgálókat vizsgálva közös elvárási tényezőként sorolható fel a függetlenség, a szakmai felkészültség, valamint az objektivitás követelménye. A csaláskivizsgálók alkalmazása a megfelelő ellenőrzési rendszerek működési hatékonyságát tovább növeli, mert a szakértők más megközelítésből vizsgálják a társaság működési folyamatait, valamint pénzügyi kimutatásait.

A csalások csökkentésének további követelményei az etikai előírások, a felelős vállalati irányítás, valamint a nemzeti és nemzetközi szabályozások. Szem előtt kell tartani azt, hogy a csalásokat teljes mértékben nem lehet megszüntetni, azonban mértékük csökkentése és felderítésük növelése lehetséges, amennyiben az ellenőrző szervek azonosítják a csalási kockázatok lehetőségét és kezelik is azokat.

A közelmúlt nagy nyilvánosságú vállalati botrányai, valamint a könyvvizsgálók, mint külső ellenőrök munkájába vetett hit megrendülése szükségessé teszi a pénzügyi kimutatások megbízhatóságába vetett bizalom helyreállítását. Bár az általam javasolt megoldások közül több esetben is szemléletbeli váltásra lenne szükség – például a cégektől független, központosított ellenőrzés, szakmailag tapasztalt ellenőrzési gárda minden szinten –, véleményem szerint a jövőt mindenképpen az ebbe az irányba történő elmozdulás jelentheti.

Amennyiben nem képes a szakma hitelesen megőrizni az általa előállított információk megbízhatóságát, úgy az hosszabb távon – főleg, ha újabb jelentős csalásokra derülne fény – a számviteli szakemberek hitelességének tartós elvesztéséhez vezethet...

Felhasznált források

Szakcikk

Ámon G., 2010, Egy sikkasztás anatómiája, SZAKma, 2010. február

Ámon G., 2010., Egy őrült (crazy) történet, SZAKma, 2010. április

Ámon G., 2011., A korrupció jelei a beszerzési folyamatokban, SZAKma, 2011. január

Ámon G., 2011., KOSS-sikkasztás: a hogyanok, SZAKma, 2011. március

Dawn, B., Fictional Accounting, Computer Fraud & Security

Bordáné R. M, 2004., Vállalati kormányzás és könyvvizsgálat, SZAKma, 2004. március, 117-122. oldal

Európai Bizottság – Regionális Politikai Főigazgatóság, Csalási mutatók ismertetője az ERFA, az ESZA és a KA kapcsán

Fogarty, T., Magnan M. L, Markarian G. és Bohdjalian S., 2009, Inside Agency: The Rise and Fall of Nortel, Journal of Business Ethics, 2009/84, 165-187. oldal

Lukács J., 2007, Kreatív számvitel, Társadalom és Gazdaság 2007/29, 133-142. oldal

Makkawi B., Schick A., 2003., Are auditors sensitive enough to fraud?, Managerial Auditing Journal, 18/6/7 (2003), 591-598. oldal

Rezaee Z., 2005., Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud, Critical perspective on accounting, 2005., 277-298. oldal

Szász E., 2010., A vállalati teljesítmény torzított kimutatásának számviteli, etikai, vállalkormányzási és tőkepiaci aspektusai, Doktori értekezés, 2010

Zeune, G. D., 2003., SAS 99 – Friend or foe?, Of Mutual Interest, 2003. tél

Internetes források

http://phd.lib.uni-corvinus.hu/165/1/csubak_tibor_krisztian.pdf, 2011.03.28.

http://kpmghu.lcc.ch/dbfetch/52616e646f6d49561756962270a6083c74ab1c778d2e76945f176b4b1743ffc5/bels_ellen_rz_s_s_csal_s_-_a_v_delem_utols_vonala.pdf, 2011.03.28.

<http://www.vg.hu/velemenya-lehman-brothers-tundoklese-es-bukasa-259954>, 2011.03.28.

http://www.hetek.hu/uzlet/200201/enron_csod_bukas_felulrol, 2011.03.28.

<http://www.scribd.com/doc/27707397/Corporate-and-Accounting-Scandals-Ethics-XEROX-Paper>

<http://www.kurt-akademia.hu/kepzeink/coach/tanaraink-tollabol/mero-laszlo-a-kognitiv-disszonancia/>, 2011.03.18.

Ábrák jegyzéke

2. ábra: A Cressey-féle csalási háromszög

2. ábra: CRIME - A csalások Rezaee-féle jellemzői angolul

3. ábra: A Crazy Eddie társaság tényleges és látszólagos nyeresége az 1980-1983. közötti időszakban, Forrás: Ámon (2010): Egy őrült (crazy) történet, SZAKma 2010/4

4. ábra: A Crazy Eddie társaság könyvelt és tényleges készletállománya és eredménykimutatás-részlete a 1985. üzleti évben (ezer dollárban); Forrás: Ámon (2010): Egy őrült (crazy) történet, SZAKma 2010/4

5. ábra - A csalások kialakulását csökkentő, felderítésének esélyét növelő rendszer bemutatása